

УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАПОСЛЬОЗ Григорій Вікторович

УДК: 159.94:355.4/.5](477)

**ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПРОЦЕСУ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ
ТАКТИЧНИХ ЗАДАЧ ОФІЦЕРОМ**

Спеціальність 19.00.09

“Психологія діяльності в особливих умовах”

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології ім. Г.С. Костюка АПН України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
КРУЖЕВА Тетяна Володимирівна,
Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України,
лабораторія вікової психофізіології,
провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент **МАТЕЮК Олег Анатолійович**, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, начальник ад'юнктури;

кандидат психологічних наук **КУФЛІВСЬКИЙ Андрій Станіславович**, Університет цивільного захисту України, соціально-психологічний факультет, начальник.

Захист відбудеться 30 травня 2008 р. об 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 в Університеті цивільного захисту України за адресою: 61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Університету цивільного захисту України за адресою: 61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94.

Автореферат розісланий 23 квітня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відомо, що у перші 15–20 хвилин після виникнення екстремальної ситуації в 70–90 % військовослужбовців спостерігається зниження контролю над своїми діями. Втрата офіцером самоконтролю навіть на короткий час, за існуючих форм та способів застосування збройних сил, може призвести до поразки у бою. Проте значна частина офіцерів навіть у надекстремальних умовах зберігає самовладання, правильно оцінює ситуацію, діє чітко і рішуче, що забезпечує стабільність результативності діяльності, а в окремих випадках створює умови для її підвищення. Вирішення проблеми виявлення оптимальних значень параметрів функціонування психіки офіцера за таких умов, зокрема під час розв'язання тактичних задач, дасть змогу забезпечити цілеспрямовану корекцію даних параметрів.

Проблема діагностики особливостей функціонування психіки офіцера в процесі розв'язання тактичної задачі має два основних аспекти: неможливість фіксувати мисленнєвий процес на момент розв'язання тактичної задачі та відсутність чітких ознак його оптимальності. Оскільки підвищене емоційне напруження, емоційні переживання, негативні емоційні стани, емоційний стрес розглядаються як характерні прояви порушення психічної діяльності в екстремальних умовах, то оцінка показників процесу емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач, дозволить значною мірою вирішити другий аспект проблеми (встановити ознаки оптимальності функціонування психіки офіцера в процесі розв'язання тактичних задач).

Як один з продуктивних, теоретично обґрунтованих підходів до оцінки показників емоційної регуляції процесу розв'язання тактичних задач можна розглядати теорію емоційного процесу (Л.М. Веккер, Г.Х. Шингарьов, Я. Рейковський). Реалізація даного підходу вимагає проведення системного дослідження особливостей емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач, виявлення залежності між показниками емоційного процесу та результативності діяльності офіцера, визначення оптимальних значень показників емоційного процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національної академії оборони України, в рамках науково-дослідних робіт: 1) “Професійний відбір у Збройних Силах України призовників та військовослужбовців на військову службу за контрактом” (реєстраційний номер 0101U000226); 2) “Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)” (Наказ начальника Головного управління з гуманітарних питань та соціального захисту Генерального штабу Збройних Сил України № 89 від 25.01.2004 р.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України (протокол № 5 від 29.05.2003 р.) та рішенням бюро ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 7 від 23.09.2003 р.).

Об'єкт дослідження – емоційна регуляція службової діяльності офіцера.

Предмет дослідження – психологічні особливості емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач.

Мета дослідження полягає у визначенні оптимальних значень показників емоційного процесу, які співвідносяться з високою результативністю розв'язання тактичних задач офіцером.

Як робоча **гіпотеза** висунуто припущення, що в особливих умовах діяльності емоційний процес забезпечує свідоме відображення суб'єктивно-значимих елементів задачної ситуації, супроводжує формування внутрішньої мотивації, цілей діяльності, процеси утворення та вибору альтернатив, а його показники відображають як психологічні, так і фізіологічні характеристики діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач.

Відповідно до поставленої мети визначені **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз місця та ролі емоційної регуляції діяльності офіцера у процесі розв'язування задач в особливих умовах.
2. Визначити показники оцінки емоційного процесу та результативності розв'язання тактичних та тестових задач.
3. Побудувати модель, яка відображає зміни значень показників емоційного процесу під час розв'язування тактичних задач.
4. Встановити особливості емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач.
5. Розробити практичні рекомендації щодо діагностики показників емоційного процесу під час розв'язання задач.

Методологічною основою даної роботи є: системний підхід у філософії (Г.П. Щедровицький, А.І. Уйюмов), психології (П.К. Анохін, Б.Ф. Ломов, К.В. Судаков, В.С. Мерлін, Г.А. Голіцин); “генетичний метод”, який включає історичний (філогенетичний), онтогенетичний та мікрогенетичний рівні аналізу (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, М. Коул); експериментально-генетичний метод (С.Д. Максименко), задачний підхід щодо дослідження діяльності (Г.О. Балл).

Теоретичною основою дослідження стали концептуальні положення щодо розуміння процесу розв'язування задач (О.К. Тихомиров, Р. Бенерджи, Г.С. Альтшуллер, А.Ф. Есаулов, Г.О. Балл, А.Б. Коваленко, В.Н. Пушкін, С.Л. Рубінштейн, Ю. Козелецький, А.М. Довгялло, Л.М. Фрідман, Є.І. Машбіц, Ю.М. Швалб, О.Р. Лурія, Л.С. Цветкова, І.М. Семенов, Я.А. Пономарьов) та емоційної регуляції діяльності (В. Джемс, П.К. Анохін, О.В. Дашкевич,

А.І. Кіколов, І.А. Васильєв, В.Л. Поплужний, О.К. Тихоміров, П.В. Сімонов, В.В. Клименко, Л.М. Аболін, Є.М. Соколов, О.М. Леонтєв, К.Е. Ізард, Є.П. Ільїн, В.К. Вілюнас, Я. Рейковський, Б.І. Додонов, В.Е. Ключко, Л.В. Путляєв).

Методи дослідження:

а) *теоретичні*: аналіз наукової літератури за темою дослідження та узагальнення отриманої інформації, системний аналіз та інтерпретація отриманих даних, класифікація, структурно-функціональне моделювання;

б) *емпіричні*: метод експертних оцінок, аналіз результатів службової діяльності, експеримент і методи психодіагностики: тест інтелекту “Прогресивні матриці Равена”, методика діагностики предметних та комунікативних аспектів темпераменту людини В.М. Русалова, опитувальник діагностики типологій психологічного захисту Р. Плутчика, методика оцінки компонентів самосвідомості “Особистісний диференціал” Е.Ф. Бажана та Л.М. Еткінда, опитувальник виявлення типу біоритму людини відносно характеристик її сну “Сови-жаворонки”, методика оцінки об’єму короткочасної та довгострокової зорової пам’яті на числа М.С. Корольчука, методика самооцінки рівня тривожності Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна, методика оцінки самопочуття, активності і настрою “САН” В.А. Доскіна, Н.О. Лаврентєвої, В.Б. Шарай та М.П. Мірошнікова, диференціальні шкали емоцій за К. Ізардом, методика визначення і оцінки лабільності нервової системи “Тепінг-тест” Є.П. Ільїна, опитувальник оцінки потреби в досягненні Ю.М. Орлова та методика оцінки мотивації схвалення Д. Марлоу і Д. Крауна.

в) *математичні*: обчислення первинних статистик, кореляційний, факторний аналізи, моделювання.

Наукова новизна одержаних результатів.

Вперше:

обґрунтовано зміст показника “рівень усвідомлення офіцером свого стану”, його використання для оцінки емоційного процесу, запропоновано математичну модель його обчислення;

визначено оптимальні значення показників емоційної регуляції діяльності офіцера в процесі розв’язування тактичних і тестових (сенсорно-перцептивних, емоційно-образних та когнітивно-знакових) задач.

Уточнені уявлення про функції та роль емоційного процесу в регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв’язання тактичних задач.

Дістали подальшого розвитку підходи щодо вибору показників оцінки емоційного процесу та фіксації їх значень.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні:

підходу до систематизації екстремальних факторів, які визначають особливі умови розв’язання тактичних задач, актуалізують емоційну регуляцію діяльності

офіцера. Підхід впроваджено в практику на матеріалі навчальної діяльності курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів;

загального алгоритму діагностики показників емоційного процесу, який дав змогу оптимізувати психодіагностичну та психокорекційну роботу військового психолога у ході оцінювання емоційної регуляції діяльності офіцера;

“шкали експертних оцінок діяльності офіцера в процесі розв’язування тактичних задач”, використання якої дозволяє оптимізувати оцінку діяльності офіцерів у ході проведення командно штабних навчань;

комплексу тестових випробувань і математичної моделі обрахунку динамічних показників емоційного процесу, які можуть бути використані у ході подальших експериментальних досліджень психологічних показників процесу емоційної регуляції діяльності особистості на сенсорно-перцептивному, емоційно-образному, когнітивно-знаковому рівнях очікування відповіді.

Результати дослідження впроваджені у Військовому гуманітарному інституті Національної академії оборони України (акти реалізації від 23 вересня 2003 року та 27 жовтня 2003 року), Львівському інституті Сухопутних військ (акт реалізації від 4 вересня 2007 року), Національній академії оборони України (акти реалізації від 3 жовтня 2007 року), в\ч А1641 (акт реалізації від 13 вересня 2002 року), в\ч А2167 (акт реалізації від 14 жовтня 2007 року).

Апробація результатів дослідження. Отримані результати та висновки дослідження доповідалися на засіданнях кафедри психології Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України, кафедри суспільних наук Національної академії оборони України, лабораторії вікової психофізіології Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Основні положення і висновки дослідження викладені автором на Міжнародній науково-практичній конференції “Організаційна психологія: інноваційні підходи та технології” (Київ, 2002 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції “Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога” (Київ, 2002 р.); VI Костюківських читаннях “Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку” (Київ, 2003 р.); Міжнародній науковій конференції “Управління великими соціальними системами і гуманітарно-технічна еліта” (Харків, 2003 р.); Міжнародній науковій конференції “Філософія освіти і гуманітарно-технічна еліта” (Треті кримські педагогічні читання) (Харків, 2003 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасні проблеми психофізіологічного забезпечення діяльності” (Київ, 2003 р.); конференції з проблем практичної психології “Терапія душі 2” (“Екологічна фасілітація особистісного розвитку”) (Одеса, 2005 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції “Військова освіта та наука: сьогодні та майбутнє” (Київ, 2005 р.); науково-практичній конференції факультету підготовки фахівців з гуманітарних питань Національної академії оборони України „Модернізація змісту морально-психологічного

забезпечення діяльності військ (сил) в умовах переходу Збройних Сил України на контрактну основу комплектування” (Київ, 2006 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасні проблеми психологічного та психофізіологічного забезпечення діяльності” (Київ, 2007 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 14 наукових працях: 9 статей – у наукових фахових виданнях з психологічних наук, 4 статті – у матеріалах наукових конференцій, 1 – тези доповіді на науковому семінарі.

Структура та обсяг роботи: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (257 найменувань) і додатків. Обсяг основного змісту роботи – 174 сторінки. Дисертація містить 11 таблиць, 7 рисунків та схем, 8 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з планами наукової діяльності та науково-дослідними роботами, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження. Розкрито наукову новизну і практичне значення. Наведено дані про апробацію результатів і їх впровадження в практику.

У першому розділі “Емоційна регуляція розв'язування задач в особливих умовах” проведено теоретичний аналіз поглядів на сутність процесу розв'язування задачі, емоційної регуляції діяльності офіцера за впливу екстремальних факторів на умови розв'язування тактичних задач.

Аналіз різноманітних підходів до опису та дослідження процесу розв'язування задач (Г.О. Балл, А.М. Довгялло, С.Л. Оптнер, Л.М. Фрідман, Дж. Хекмен, О.М. Леонтьєв, Л.Ф. Спірін, М.А. Фрумкін, Р. Бенерджи, Т. Гергей, Є.І. Машбіц, Б.Ф. Ломов, Ю.М. Швалб, О.К. Тихомиров, Г.С. Альтшуллер, В.Н. Пушкін, С.Л. Рубінштейн, А.Ф. Есаулов, Ю. Козелецький, О.Р. Лурія, Л.С. Цветкова, І.М. Семенов, Я.А. Пономарьов, А.С. Арсенєв та ін.) та діяльності офіцерів (Б.М. Теплов, М.І. Дяченко, В.В. Дружинін, Д.С. Конторов, В.Д. Рябчук, В.І. Ковальов та ін.) дозволяє виділити два аспекти у процесі розв'язання тактичної задачі: перший – оперування елементами предметної ситуації, змісту, замислу як інформаційними елементами процесу розв'язування задачі; другий – мотивації мисленнєвого процесу офіцера, що розв'язує задачу.

На основі аналізу робіт Г.В. Ложкіна, Л.М. Кузнєцова, В.І. Лебедева, О.А. Блінова, В.В. Стасюка, А.А. Деркача, В.Г. Зазикіна, В.А. Толочек, О.Р. Охременко та ін. встановлено, що особливі умови діяльності військових фахівців від звичайних відрізняє наявність екстремальних факторів, підвищених вимог до психофізіологічної організації особи, необхідність активізації резервних психофізіологічних можливостей, компенсаторних психологічних механізмів у процесі діяльності та їх виражений вплив на результативність діяльності.

У дослідженнях Б.І. Додонова, В.Е. Клочка, І.А. Васильєва, О.К. Тихомірова, П.В. Сімонова, В.В. Клименка, Є.М. Соколова, А.І. Кіколова, В.Л. Поплужного, М.В. Макаренка, Л.В. Путляєва К.В. Судакова та інших встановлено включеність емоцій у структуру пізнавальних процесів, ціннісних орієнтацій, самооцінки особистості, установки, будь-якого цілеспрямованого поведінкового акту та їх вплив на процеси адаптації, мислення, розв'язування задач тощо. У роботах Г. Сельє, Л.М. Аболіна, Є.П. Ільїна, Ю.А. Александровського, О.С. Лобастова, С.І. Яковенко, В.І. Лисенко, Ц.П. Короленко, Л.Г. Дикої, В.В. Семикіна, О.В. Дашкевич та ін. зазначається, що емоційні чинники в особливих умовах відрізняються значною силою та варіативністю, по різному впливають на успішність пізнавальної діяльності: в одному випадку – надають сил, формують сприятливі функціональні стани; в іншому – гальмують перебіг психічних процесів, формують несприятливі стани.

Проте процес емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач, не був предметом наукових досліджень: не виділялися типи задач, що їх розв'язують офіцери; не враховувався вплив екстремальних факторів під час аналізу процесу розв'язання задач; не виділялися екстремальні фактори, що впливають на процес розв'язування тактичної задачі та визначають психологічні особливості діяльності офіцерів; не було визначено місце та роль емоційного процесу у ході розв'язування тактичної задачі.

Проведений теоретичний аналіз дозволив встановити, що тактична задача постає перед офіцером не у вигляді чітко окреслених умов та вимог, а у формі задачної ситуації (протиріч між умовами бойової обстановки та метою функціонування системи військового призначення, яким недопустимо розвиватися стихійно). Взаємодія інформаційних елементів (етапів) процесу розв'язування тактичної задачі (умов бойової обстановки, змісту тактичної задачі, замислу, розв'язання) з мотиваційними аспектами (етапами) мисленнєвої діяльності офіцера (усвідомлення мети діяльності, визначення загальних цілей, визначення конкретної (часткових) цілей) супроводжується впливом екстремальних факторів на етапах сприйняття задачної ситуації, формування проблемної ситуації, оптимального варіанта поєднання форм і способів застосування системи військового призначення, реалізації порядку дій щодо зміни умов бойової обстановки. Емоційний процес розглядається як регулятор та індикатор функціонального стану особистості у процесі дії екстремальних факторів, який забезпечує свідоме відображення суб'єктивно-значимих елементів задачної ситуації, формування внутрішньої мотивації діяльності, цілеутворення.

Л.М. Веккер відносить емоційні процеси до первинних психічних процесів, залишаючи за ними провідну роль у психічному житті. Автор представив двокомпонентну структуру “емоційної одиниці”: психічне відображення об'єкта емоції, психічне відображення станів її суб'єкта-носія. Г.Х. Шингарьов вважає,

що емоційний процес продукується безпосередніми та опосередкованими впливами: з одного боку – оточуючого середовища, з іншого – свідомістю особистості. При цьому “...гносеологічна сутність суб’єктивного і об’єктивного зникає, суб’єкт і об’єкт переживаються як певне ціле”. Я. Рейковський визначає емоційний процес як особливий вид процесів регуляції, який актуалізується під впливом подій, що викликають зміни в стані організму чи у його взаєминах із зовнішнім середовищем.

У другому розділі “Методи, методики та процедура дослідження емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв’язання задач” розроблено план емпіричного дослідження, визначено показники, методи та методики отримання емпіричних даних. Організаційно робота виконувалась трьома етапами:

1) *підготовчий* (1998–2002 рр.). Теоретичний аналіз проблеми емоційної регуляції діяльності офіцера;

2) *емпіричне дослідження* (2001–2004 рр.). Підбір діагностичних методів, методик, визначення процедури дослідження. Проведення дослідження емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв’язання тактичних задач (кількість учасників – 245 осіб).

З метою моделювання (програмування) процесу розв’язування тактичної задачі в реальних умовах використано вихідну обстановку командно-штабного навчання зі слухачами випускних курсів гуманітарного факультету НАОУ, додаткові дані, що доводилися до слухачів посередниками. У ході лабораторного експерименту рівні очікування відповіді офіцера моделювались за допомогою таких випробувань: субтесту “лініограми” методики міокінетичної психодіагностики Е. Міра-і-Лопеца, тесту “відчуття часу” В.В. Клименка (сенсорно-перцептивний), методики кольорового вибору М. Люшера, методики оцінки емоційних станів К. Маркерта (емоційно-образний) та задач відкритого типу, у яких елементами для операцій були цифри, вербальні образи предметів, зображення геометричних фігур, з якими необхідно виконати довільні перетворення для розв’язання завдання, відповідно: записати щонайбільше варіантів виразів, не розв’язуючи їх; записати щонайбільше як стандартних, так і нереальних варіантів використання цеглини, обручки; вибрати фігуру (фігури), що відрізняється від інших (когнітивно-знаковий);

3) *заключний* (2004–2007 рр.). Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного дослідження, розроблення рекомендацій щодо діагностики параметрів емоційного процесу.

У план емпіричного дослідження включено чотири етапи: “Аналіз емоційної складової в описі психологічних характеристик офіцерів”, “Експериментальне дослідження процесу розв’язування тактичних задач”, “Дослідження психологічних параметрів процесу емоційної регуляції розв’язування тестових задач”, “Аналіз отриманих даних та побудова моделей”.

Показники результативності розв'язування задач, параметри емоційного процесу, методи та методики отримання їх значень, принципи аналізу даних визначено для кожного етапу окремо.

На першому етапі психологічні характеристики офіцерів визначались під час попереднього опитування за допомогою психодіагностичних методів (с. 3).

На другому етапі визначено:

показники результативності розв'язування задач: оцінка за навчання, успішність відповіді на контрольні запитання, адекватність сприйняття, адекватність та час відповіді. Для отримання значень показників використано методи аналізу результатів службової діяльності, самозвіту, спостереження;

показник оцінки емоційного процесу – рівень емоційного збудження, який фіксувався за допомогою “Методики спостереження за емоційним збудженням”;

психологічні характеристики офіцерів визначались за психодіагностичними методами, що використовувалися під час попереднього опитування (с. 3).

На третьому етапі показниками оцінки емоційного процесу були: “рівень збудження”, “рівень усвідомлення офіцером свого стану”, “площа контакту фізіологічного стану та його психічного відображення”. Вихідні значення для обчислення показників отримано шляхом метричних процедур: апаратної фіксації показників гемодинаміки (САТ, ДАТ, ЧСС), інтроспективної оцінки свого стану на момент виконання випробування за допомогою “Шкалової самооцінки параметрів психофізіологічного стану”. Метричні показники стали предметом математичних перетворень:

“рівень збудження” обчислювався як індивідуальний коефіцієнт ефективності кровообігу (КІ_КЕК):

$$КІ_КЕК = \frac{КЕК_i - КЕК_{\min.фп}}{КЕК_{\max.фп} - КЕК_{\min.фп}}, \quad (1)$$

де $КЕК_i$ – значення коефіцієнта ефективності кровообігу у i -му випробуванні;
 $КЕК_{\min.фп}$ – мінімальне значення коефіцієнта ефективності кровообігу;
 $КЕК_{\max.фп}$ – максимальне значення коефіцієнта ефективності кровообігу.

Серед коефіцієнтів та індексів, які є важливими для характеристики функціонування серцево-судинної системи (пульсовий артеріальний тиск (ПАТ), середньодинамічний артеріальний тиск (САТ), коефіцієнт витривалості ССС (КВ), вегетативний індекс Кердо (ВИК)) експериментальним шляхом визначено коефіцієнт ефективності кровообігу (КЕК) як такий, що найбільше пов'язаний з результативністю діяльності. Обчислювався за формулою

$$КЕК = \frac{ЧСС \times (САТ - ДАТ)}{100}; \quad (2)$$

“рівень усвідомлення свого стану” обчислювався як “коефіцієнт рівня усвідомлення” (КРУ) за формулою

$$KPY = 1 - \frac{KI_KEK - KI_CAN}{KI_KEK + KI_CAN}, \quad (3)$$

де KI_KEK – індивідуальний коефіцієнт ефективності кровообігу, який обчислювався за формулою (1);

KI_CAN – індивідуальний коефіцієнт самооцінки рівня позитивного сприйняття стану, який обчислювався за формулою

$$KI_CAN = CAN_i - CAN_{зустр}, \quad (4)$$

де CAN_i – значення самооцінки стану у i -му випробуванні;

$CAN_{первиння}$ – значення самооцінки стану на момент початку тестування.

“площа контакту фізіологічного стану та його психічного відображення” обчислювалась за формулою 5. Останній параметр є системним, його отримано шляхом математичного моделювання: рівень збудження визначає радіус сектора (R) та умовно відповідає почуттєвим та емоційним процесам, які розводяться за джерелами збудження; рівень усвідомлення визначає кут сектора (α – кут сектора в радіанах) при цьому дуга сектора умовно відповідає афективним процесам, площа сектора (S) є похідним показником, що моделює площу контакту фізіологічного стану та його психічного відображення. Оскільки KPY визначає частку емоційних процесів, що забезпечують усвідомлений зв’язок із середовищем, кут сектора обраховується з розрахунку $360^\circ \times KPY$. При переводі в радіани отримуємо: $\alpha = 2\pi \times KPY = 2 \times 3,14 \times KPY = 6,28 \times KPY$.

$$S = \frac{6,28 \times KPY \times KI_KEK^2}{2}. \quad (5)$$

Оціночними показниками результативності розв’язування тестових задач визначено: для сенсорно-перцептивних задач – середня абсолютна похибка, середня відносна помилка, сума амплітуд відхилень показника від попереднього значення, сумарне відхилення від еталону;

для емоційно-образних задач – рівень відповідності: показників емоційного стану, що отримані в результаті виконання проєктивних методик та усвідомлюваних (самозвіт) оцінок стану респондента, показників емоційного стану, що отримані в результаті виконання проєктивних методик та оцінки фізіологічного стану респондента (за допомогою апаратурних методик);

для когнітивно-знакових задач – множина запропонованих варіантів розв’язання, що продукуються респондентом.

У ході четвертого етапу увага була зосереджена на системному аналізі результатів емпіричного дослідження в рамках єдиного підходу до розуміння статистичної, функціональної та відносної норми. Побудовано теоретичну, емпіричну модель емоційного процесу. Математичну модель використано як інструмент дослідження, різнопланового відображення процесу емоційної регуляції розв’язування тактичних задач. Результати моделювання викладено у другому та третьому розділах.

У третьому розділі “Емпіричне дослідження особливостей емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв’язування тактичних задач” шляхом факторного аналізу значень показників, які описують психологічні характеристики 120 офіцерів (табл. 1) встановлено, що “емоційний компонент” поєднується із показниками: “самооцінка свого стану” (F1), “інтелект” (F4), “лабільність нервової системи” (F5), “мотивація” (F2, F3). Кореляційні зв’язки фактора F1 з адекватністю сприйняття задачі $r = 0,4$ ($p \leq 0,05$), фактора F4 з оцінкою за навчання $r = 0,3$ ($p \leq 0,05$) вказують на значимість зв’язку “емоційного компоненту” з показниками “самооцінка свого стану” та “інтелект” для регуляції процесу розв’язування тактичних задач.

Таблиця 1

Фактори, які описують психологічні характеристики офіцерів

Фактор і його дисперсія	Показники, що визначають фактор, та їх факторні навантаження
F1 Самооцінка рівня розвитку емоційних властивостей 18 %	Міра емоційної чутливості в комунікативній сфері $-0,855$ (за шкалою соціальної емоційності методики Русалова) та міра емоційної чутливості в предметній сфері $-0,839$ (за шкалою предметної емоційності методики Русалова) з від’ємним знаком. Самооцінка стану на момент тестування $0,829$ (за методикою “САН”) та $0,651$ (за методикою “Шкалою самооцінки параметрів психофізіологічного стану”), самооцінка емоційного ставлення до себе $0,669$ (за методикою “Особистісний диференціал”) з додатним знаком
F2 психологічного захисту 12 %	Рівень мотивації схвалення $0,760$ (за методикою Д. Марлоу і Д. Крауна), короткочасна пам’ять $0,740$ (за методикою М.С. Корольчука), психологічний захист $0,703$ (за опитувальником Р. Плутчика) та загальна інтенсивність емоційних переживань $0,518$ (за тестом “Диференціальні шкали емоцій”)
F3 емоційної чутливості та досвіду 12 %	Особистісна $0,658$ та ситуативна $0,601$ тривожність (за методикою Спілбергера-Ханіна) з додатним знаком. Довготривала $-0,624$, короткочасна $-0,445$ пам’ять (за методикою С.М. Корольчука) та мотивація досягнення $-0,412$ (за опитувальником Ю.М. Орлова) з від’ємним знаком
F4 Афективно-інтелектуальний 11,5 %	Інтелект $0,755$ (за тестом “Прогресивні матриці Равена”), ситуативна $0,693$ та особистісна $0,534$ тривожність (за методикою Спілбергера-Ханіна), біоритм $0,657$ (за тестом “Сови-жаворонки”) з додатним знаком. Соціальна бажаність $-0,463$ (за шкалою соціальної бажаності методики Русалова) з від’ємним знаком
F5 сили емоційних переживань 10 %	Лабільність правої $0,867$ та лівої $0,756$ руки (за методикою “Тепінг-тест”), дані самооцінки емоційно-значимих уявлень людини про себе $0,424$ (за методикою “Особистісний диференціал”) з додатним знаком. Загальна інтенсивність емоційних переживань $-0,416$ (за тестом “Диференціальні шкали емоцій”) з від’ємним знаком

Примітка. Сукупна дисперсія п’яти факторів становить близько 63,5 % сумарної.

Автор провів дві серії дослідження показників емоційного процесу у ході розв’язування тактичних задач офіцером: першу – у квітні 2003 року, залучено 43 офіцери випускного курсу; другу – у квітні 2004 року, залучено 47 офіцерів

випускного курсу. В обох серіях пропонувалась однакова вихідна обстановка, фіксувались показники, визначені для другого етапу емпіричного дослідження (с. 8).

Порівняльний аналіз середніх значень параметрів процесу розв'язування тактичних задач для першої та другої серії досліджень виявив, що зменшенню рівня емоційного збудження (на 6 % при $m = 1,5$) відповідає майже ідентичне зменшення (на 7 % при $m = 3,5$) часу відповіді та підвищення (на 8 % при $m = 3,2$) адекватності сприйняття, підвищення (на 16 % при $m = 3,4$) адекватності відповіді, а також оцінки за навчання (на 4 % при $m = 1,7$), де m – похибка середньоарифметичного. Якісний аналіз дозволяє говорити про обернену динаміку зміни емоційного збудження, оцінки часу відповіді до адекватності сприйняття, адекватності відповіді, оцінки за навчання.

Таким чином, зменшення емоційного збудження, часу, витраченого на відповідь, відображає зростання адекватності сприйняття та відповіді, що, у свою чергу, впливає на підвищення оцінки за навчання. Даний висновок підтверджено виявленими як під час першої, так і другої серії досліджень кореляційними зв'язками між оцінкою за навчання та адекватністю сприйняття ($r = 0,5$), адекватністю відповіді ($r = 0,5$), часом відповіді ($r = -0,5$) при $p \leq 0,05$. Як під час першої, так і другої серії дослідження не було виявлено лінійного зв'язку між емоційним збудженням та показниками результативності розв'язування тактичної задачі. Проте на основі отриманих даних встановлено нелінійний зв'язок емоційного збудження із показниками результативності розв'язання тактичних задач (рис. 1), побудовано модель емоційної регуляції процесу розв'язування тактичних задач офіцером.

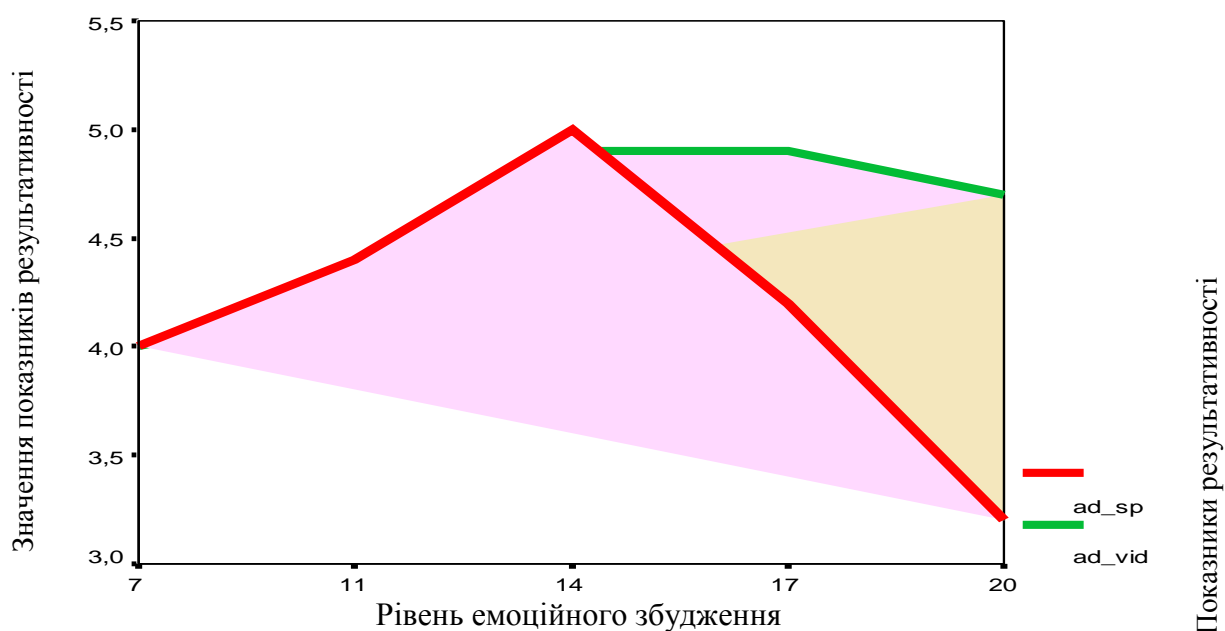

Рис. 1. Динаміка значень адекватності сприйняття та відповіді відносно рівня емоційного збудження, що спостерігається в офіцерів

Загальна сутність розрахованої нами емпіричної моделі емоційної регуляції процесу розв'язування тактичних задач офіцером така:

1. При слабо виражених процесах емоційної регуляції (4–9 одиниць емоційного збудження) адекватність сприйняття відповідає середньому рівню, адекватність відповіді – низькому, що може свідчити про низький рівень функціонування процесів розв'язування задач та готовність системи до сприйняття проблемної ситуації.

2. При помірно низьких (10–12 одиниць) показниках емоційної регуляції процесу розв'язування тактичних задач спостерігається тенденція до зростання значень адекватності сприйняття при зменшенні значень адекватності відповіді, що може свідчити про закономірне зниження спрямованості офіцера на формування відповіді на початковому етапі сприйняття проблемної ситуації.

3. При середніх (13–15 одиниць) показниках емоційної регуляції процесу розв'язування тактичної задачі отримано найвищі оцінки адекватності сприйняття та адекватності відповіді, що свідчить про оптимальність даного рівня збудження. Він відображає баланс процесів сприйняття проблемної ситуації та формування відповіді.

4. При помірно високих (16–18 одиниць) показниках емоційного збудження (міри процесу емоційної регуляції) адекватність сприйняття набуває значень нижче середніх при незначному зниженні адекватності відповіді, що може свідчити про закономірне призупинення сприйняття проблемної ситуації та спрямованість офіцера на формування відповіді.

5. При високих (19–22 одиниць) показниках емоційного збудження адекватність сприйняття досягає критичного рівня, а адекватність відповіді зберігає тенденцію до повільного зниження. Ця закономірність може свідчити про припинення сприйняття проблемної ситуації та орієнтацію офіцера при формуванні відповіді виключно на вимоги старшого начальника.

Дана модель перевірялась та уточнювалась у ході лабораторного експерименту, у якому взяли участь 35 офіцерів. На основі математичної моделі (с. 8, 9) отримано мінімальні, максимальні, середні та оптимальні значення показників емоційного процесу у ході розв'язання завдань, які моделювали рівні перебігу розв'язування тактичної задачі (с. 7). Порівняльний аналіз значень показників емоційного процесу під час розв'язування тестових задач описує динаміку показників емоційного процесу відносно різних рівнів взаємодії офіцера із задачною, проблемною ситуацією, ситуаціями формування оптимального варіанта сполучення форм і способів застосування системи військового призначення та реалізації порядку дій щодо зміни умов бойової обстановки. Такими рівнями можна вважати сенсорно-перцептивний, емоційно-образний, когнітивно-знаковий.

Сенсорно-перцептивний – сприйняття та відтворення простору і часу. Для цього рівня характерним (середньостатистичні значення) є найвище зростання рівня збудження (6,49), середнє зростання рівня усвідомлення (0,1), найвище зростання площі контакту фізіологічного стану та його психічного відображення (186,41), що свідчить про тенденцію до максимального збільшення взаємодії психіки офіцера з фізіологічним станом з метою відображення у свідомості офіцера оточуючого середовища.

Максимальній результативності розв'язування задач відповідає оптимальний рівень зростання збудження для виконання правою/лівою рукою методики “Відчуття часу” (субтесту “Лініограми”) 0,14–0,77 / 1,29–2,81 розрахованих одиниць (0,14–0,77 / 2,90–3,74). Для цього типу задач визначено оптимальний рівень зростання рівня усвідомлення офіцером свого стану для правої/лівої руки за методикою “Відчуття часу” (субтесту “Лініограми”) 0,12–0,18 / 0,19–0,39 розрахованих одиниць (0,01–0,02 / 0,12–0,18).

Значно нижчі оптимальні значення показників визначають напрямки корекції процесу розв'язування задачі для нашої вибірки. При цьому аналіз мінімальних, максимальних та оптимальних значень показників емоційного процесу визначає місце останніх на проміжку від помірно низьких до середніх значень емоційного збудження (див. рис. 1).

Емоційно-образний – оперування цілісними образами ситуацій. Цей рівень характеризується такими середньостатистичними значеннями: найнижчим зростанням рівня збудження (1,37), найвищим зростанням рівня усвідомлення (0,09), найнижчим зростанням площі контакту фізіологічного стану та його психічного відображення (0,59), що свідчить про тенденцію до максимального зниження взаємодії психіки офіцера з фізіологічним станом та її спрямованість на оперування образами.

Оптимальний рівень зростання збудження при спрямованості на відображення фізіологічного стану організму під час визначення результативності розв'язання емоційно-образних задач перебуває в межах 3,13–7,54 розрахованих одиниць, а при спрямованості на відображення самооцінки стану – в межах 0,68–1,57 розрахованих одиниць. Для цього типу задач визначено оптимальні значення зростання рівня усвідомлення офіцером свого стану: коефіцієнт рівня усвідомлення свого стану перебуває в межах 0–0,01 розрахованих одиниць при відображенні фізіологічного стану, 0,19–0,27 розрахованих одиниць під час самооцінки стану.

Наближення оптимальних значень зростання показників емоційного збудження (0,68–1,57), рівня усвідомлення (0,19–0,27), площі контакту фізіологічного стану та його психічного відображення (0,28–2,09) до середньостатистичних підтверджує оптимальність середніх значень емоційного збудження (див. рис. 1) та дозволяє припустити, що спрямованість на

саморегуляцію свого стану визначає результативність розв'язування задач на цьому рівні.

Когнітивно-знаковий – виділення із образу ситуації об'єкта та суб'єкта взаємодії та їх вербалізація. Для цього рівня характерним (середньостатистичні значення) є низьке зростання рівня збудження (1,62), найнижче зростання рівня усвідомлення (0,09), середнє зростання площі контакту фізіологічного стану та його психічного відображення (1,25).

Максимальній результативності розв'язування задач відповідає оптимальний рівень зростання збудження на 0,44–0,76 розрахованих одиниць для завдань з написання варіантів використання предметів та вибору фігур і на 0,12–0,35 під час виконання операцій з математичними символами. Для цього типу задач оптимальний коефіцієнт рівня усвідомлення свого стану перебуває в межах: 0,05–0,08 розрахованих одиниць під час виконання операцій з предметами та математичними символами та 0,17–0,24 розрахованих одиниць під час виконання операцій з фігурами.

Дещо нижчі оптимальні значення показників визначають напрямок корекції процесу розв'язування задачі для нашої вибірки. При цьому аналіз мінімальних, максимальних та оптимальних значень показників емоційного процесу визначає місце останніх на проміжку середніх та помірно високих значень емоційного збудження (див. рис. 1).

У процесі теоретичного та емпіричного моделювання емоційного процесу його визначено як систему регуляції взаємодії фізіологічного стану організму та психіки, виділені атрибутивні (афективний, емоційний, почуттєвий) та реляційні (рівень збудження, рівень усвідомлення свого стану, площа контакту фізіологічного стану та його психічного відображення) системні параметри, використано комплекс випробувань, методик діагностики показників емоційного процесу, методів обробки даних, які пропонуються для практичного застосування. З метою оптимізації процесу розв'язування тактичної задачі пропонується: визначати середньостатистичні та оптимальні значення показників емоційного процесу, встановлювати їх співвідношення; визначені відхилення використовувати для прогнозування рівня (фізіологічний, психічний, психологічний), напрямку (у бік оптимальних значень) та сили (різниця оптимальних та середньостатистичних значень) заходів корекції.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове розв'язання важливого наукового завдання щодо визначення оптимальних значень показників емоційного процесу, встановлення особливостей емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач. Систематизація підходів до вивчення означеної проблеми свідчить, що діяльність офіцера, спрямована на

розв'язання тактичної задачі, полягає у трансформації задачної ситуації з метою виділення умов та вимог тактичної задачі, їх зближення, порівняння, зіставлення та співвіднесення, включення (шляхом переформулювання) в єдину систему відносин, а також визначенні найкращого варіанта поєднання форм та способів зміни параметрів функціонування системи військового призначення. Вона супроводжується низкою екстремальних факторів, серед яких виділено такі групи: сприйняття задачної ситуації, проблемної ситуації, формування оптимального варіанта сполучення форм і способів застосування системи військового призначення, реалізації порядку дій щодо зміни умов бойової обстановки (за порядком включення у процес розв'язування тактичної задачі) та ситуаційні, предметні, інформаційні (за відображенням шляхів впливу на процес розв'язування тактичних задач). Емоційна регуляція актуалізується під впливом екстремальних факторів, які викликають зміни в організмі чи у його взаєминах із зовнішнім середовищем, відіграє особливу роль у розв'язуванні тактичних задач, формуючи специфічні “фільтри”, які сприяють підсиленню одних та девальвації інших аспектів обстановки, спричиняють суб'єктивне викривлення інформації.

2. Визначено такі показники оцінки емоційного процесу та результативності розв'язування задач: 1) під час розв'язування тактичних задач – рівень емоційного збудження; оцінка часу, оцінка за навчання, адекватність сприйняття та відповіді; 2) під час розв'язування тестових завдань – рівень збудження, рівень усвідомлення свого стану, площа контакту фізіологічного стану та його психічного відображення; середня абсолютна похибка, середня відносна помилка, сума амплітуд відхилень показника від попереднього значення, сумарне відхилення від еталону; рівень відповідності показників емоційного стану, що отримані в результаті виконання проєктивних методик та усвідомлюваних (самозвіт) оцінок стану респондента, показників емоційного стану, що отримані унаслідок виконання проєктивних методик та оцінки фізіологічного стану респондента (за допомогою апаратурних методик); множина варіантів вирішення тестових випробувань, що продукуються респондентом.

3. Встановлено, що “емоційний компонент” є інтегральним параметром в описі факторної структури психофізіологічних характеристик офіцерів, який поєднується із показниками самооцінки свого стану, інтелекту, лабільності нервової системи, мотивації. Результативність процесу розв'язування тактичних задач перебуває у зворотній залежності ($p \leq 0,05$) від окремих індивідуальних якостей (соціальної емоційності, емоційної стійкості), а також в прямій залежності ($p \leq 0,05$) від цілісних підсистем індивідуальних характеристик (самооцінки рівня розвитку емоційних властивостей, афективно-інтелектуальної), до складу яких входить емоційний компонент.

4. Побудовано модель зміни значень показників емоційного процесу під час розв'язування тактичних задач, що відображає мінімальні, максимальні,

середньостатистичні та оптимальні значення параметрів емоційного процесу на етапі сприйняття задачної ситуації, формування та реалізації розв'язання тактичної задачі, а також на сенсорно-перцептивному, емоційно-образному, когнітивно-знаковому рівнях взаємодії задачі та офіцера. Побудована модель дозволяє встановити особливості емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач:

а) емоційний процес “забезпечує” процес розв'язування тактичної задачі, а параметр “рівень емоційного збудження” є індикатором його завершеності;

б) оптимальні значення рівня емоційного збудження для тактичних задач становлять 13–16 умовних одиниць (за методикою спостереження за емоційним збудженням);

в) на етапі сприйняття задачі – емоційний процес забезпечує максимальне відображення у свідомості офіцера фізіологічного стану організму; на етапі формування та вибору альтернатив – мінімальне; на етапі відповіді – середній рівень відображення фізіологічного стану організму у свідомості офіцера (пояснюється необхідністю зворотного зв'язку);

г) процес розв'язування буде ідеальним (проте сумнівно досяжним) у випадку, коли конкретний етап розв'язування тактичної задачі (тип тестової задачі) розв'язуватиметься на рівні емоційної регуляції, що йому відповідає.

5. Встановлено, що діагностику показників емоційного процесу доцільно здійснювати шляхом: а) спостереження (у ході оцінювання емоційної регуляції діяльності офіцера в реальних умовах); б) фіксації показників фізіологічного збудження, самооцінки свого стану та подальшого їх перетворення за допомогою математичної моделі розрахунку параметрів: “рівень збудження”, “рівень усвідомлення офіцером свого стану”, “площа контакту фізіологічного стану та його психічного відображення” (під час проведення діагностики індивідуальних особливостей емоційної регуляції діяльності офіцера). Запропонований у дисертації підхід передбачає визначення ступеня відхилення показників емоційного процесу від оптимальних та його врахування під час визначення мети, напрямку та інтенсивності заходів корекції.

Подальші перспективи досліджень проблеми емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язування тактичних задач, ми вбачаємо у подальшому підвищенні валідності та надійності інструментарію діагностики показників емоційного процесу: “рівень збудження”, “рівень усвідомлення свого стану”, “площа контакту фізіологічного стану та його психічного відображення”, розробленні цілісної програми оптимізації емоційної регуляції процесу розв'язування тактичних задач офіцером на фізіологічному, психічному та психологічному рівнях впливу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Капосльоз Г.В. Теоретико-методологічні аспекти дослідження системи “Прийняття рішення” // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2002. – Т. IV, Ч. 6. – С. 94–99.
2. Капосльоз Г.В. Рівні прийняття рішення (психологічний аспект дослідження) // Актуальні проблеми психології. Том I: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. – Ч. 7. – С. 225–233.
3. Капосльоз Г.В. Психофізіологічні особливості емоцій як фактор вибору (прийняття рішення) // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Нора-прінт, 2002. – Частина I. – С. 41–49.
4. Капосльоз Г.В. Нові аспекти дослідження процесу розв’язування тестових завдань // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2003. – Частина 2. – С. 61–70.
5. Капосльоз Г.В. Спонукальні аспекти емоційних явищ // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки. Психологічні науки. – К.: КиМУ, 2003. – Вип. 3. – С. 100–106.
6. Капосльоз Г.В. Аналіз спонукання як детермінанти поведінки особистості в психологічній літературі // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць / За ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 3 (7). – Харків: НТУ ХПІ, 2004. – С. 121–127.
7. Капосльоз Г.В. Динаміка психофізіологічних параметрів емоційної регуляції процесу розв’язування задач в особливих умовах // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2005. – Випуск 4. – С. 54–64.
8. Капосльоз Г.В. Особливості взаємозв’язку результативності розв’язання задач з психофізіологічними параметрами особистості // Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки. – К.: КиМУ, 2006. – Випуск 8. – С. 95–106.
9. Капосльоз Г.В. Особливі умови розв’язування тактичних задач офіцером // Вісник Національної академії оборони України: Зб. наук. праць. – К., 2007. – № 2 (4). – С. 64–70.
10. Капосльоз Г.В. Психологічні аспекти вирішування тактичних задач // Актуальні проблеми психології. Т. 6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Зб. наук. праць / За заг. ред. С.Д. Максименка. – К.: BONA MENTE, 2002. – Вип. 3. (1 частина). – С. 101–106.

11. Капосльоз Г.В. Принципи експериментально-генетичного методу в дослідженні прийняття рішення // Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку: Матеріали VI Костюківських читань (28–29 січня 2003 р.). – К.: Міленіум, 2003. – Т. 2. – С. 63–67.

12. Капосльоз Г.В. Особливості психологічної оцінки процесу розв'язування тактичних задач офіцером // Наука і освіта. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – № 3–4. – С. 162–164.

13. Капосльоз Г.В. Особливості динаміки психофізіологічних параметрів емоційного процесу в ході розв'язування задач офіцером // Модернізація змісту морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) в умовах переходу Збройних Сил України на контрактну основу комплектування: Зб. наук. пр. – К.: НАОУ, 2006. – С. 118–125.

14. Капосльоз Г.В. Психологічні проблеми оптимізації навчання розв'язуванню тактичних задач // Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми формування особистості офіцера Збройних Сил України: Зб. наук. пр. – К.: НАОУ, 2007. – С. 169–171.

АНОТАЦІЇ

Капосльоз Г.В. Особливості емоційної регуляції процесу розв'язування тактичних задач офіцером. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2008.

У роботі викладено погляди на особливості емоційної регуляції діяльності офіцера, спрямованої на розв'язання тактичних задач. Встановлено, що зміст задачної ситуації, разом із екстремальними факторами бойової обстановки, визначає особливі умови діяльності офіцера в бою та миротворчій операції. Емоційна регуляція актуалізується під впливом екстремальних факторів, які викликають зміни у стані організму чи у його взаєминах із зовнішнім середовищем.

На відміну від концепцій дослідження процесів розв'язування задач, що оперують такими категоріями, як зміст, смисл, значущість, відношення тощо, запропонований у дисертації підхід чітко визначає ту об'єктивну реальність, яка отримує суб'єктивне відображення в емоціях людини та регулює процес розв'язування задач з урахуванням їх типу. Так, зокрема, визначені оптимальні межі збудження та усвідомлення офіцером свого стану відповідно до типу задач, що уможливило діагностику показників емоційного процесу, які підлягають корекції.

Ключові слова: емоційна регуляція, емоційний процес, тактична задача, екстремальні фактори.

Капослѣз Г.В. Особенности эмоциональной регуляции процесса решения тактических задач офицером. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – психология деятельности в особых условиях. – Институт психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины. – Киев, 2008.

В работе изложен подход к исследованию особенностей эмоциональной регуляции деятельности офицера, направленной на решение тактических задач.

В процессе теоретического анализа определено, что тактическая задача ставится офицеру не в виде чѣтко определённых условий и требований, а в виде задачной ситуации (противоречий между условиями боевой обстановки и целью функционирования системы военного предназначения, которые не могут развиваться стихийно). На деятельность офицера по решению тактических задач влияет ряд экстремальных факторов. Определены следующие группы факторов: восприятия задачной ситуации, формирования проблемной ситуации, формирования оптимального варианта использования системы военного предназначения, реализации порядка действий по изменению условий боевой обстановки (по порядку включения в процесс решения тактической задачи); ситуационные, предметные, информационные (по отражению путей влияния на деятельность офицера). Эмоциональный процесс рассматривается как регулятор и индикатор функционального состояния офицера в процессе действия экстремальных факторов, который при оптимальных значениях обеспечивает сознательное отражение субъективно значимых элементов задачной ситуации, формирование внутренней мотивации деятельности, целеполагание.

Предположения и теоретические конструкты нашли экспериментальное подтверждение. Анализ экспериментальных данных позволил установить специфику эмоциональной регуляции деятельности офицера на разных этапах процесса решения тактической задачи: на этапе восприятия задачи – эмоциональный процесс обеспечивает максимальный контакт психики со средой, на этапе формирования и выбора альтернатив – минимальный, в процессе ответа – средний уровень контакта психики со средой (феномен обратной связи). Анализ оптимальных границ уровней возбуждения и осознания своего состояния офицером для различного типа задач позволяет предположить, что процесс решения будет идеальным (однако сомнительно достигаемым) в случае, когда конкретный тип задачи будет решаться на соответствующем психофизиологическом уровне.

В отличие от концепций исследования процессов решения задач, которые оперируют такими категориями, как содержание, смысл, значимость, отношение и тому подобное, предложенный в диссертации подход чѣтко определяет ту объективную реальность, которая получает субъективное отражение в эмоциях человека и регулирует процесс решения задач. Что позволило дать рекомендации

по диагностике показателей эмоциональной регуляции деятельности офицера, направленной на решение задач, которые подлежат непосредственной коррекции. Показатели эмоционального процесса “уровень возбуждения”, “уровень осознания своего состояния” и “площадь контакта физиологического состояния и его психического отражения” позволяют прогнозировать направление и степень влияния на психофизиологическое состояние субъекта с целью оптимизации процесса решения определенного типа задач и деятельности в целом.

Ключевые слова: эмоциональная регуляция, эмоциональный процесс, тактическая задача, экстремальные факторы.

Kaposloz G.V. Features of emotional adjusting of process of working out the tactical tasks by an officer. – Manuscript.

The thesis for obtaining the Scientific Degree of the Candidate of Psychological Sciences in Speciality 19.00.09 – Psychology of activity in special conditions. – G.S. Kostyuk Institute of Psychology. Academy of Pedagogical Science of Ukraine. – Kyiv, 2008.

In the research work the author expounds the ways of emotional regulation of activity of officer directed on the decision of tactical tasks. It is set, that the content of task situation, as well as the extreme factors of battle situation, determine the special terms of activity of an officer in a combat and peacemaking operation. The emotional adjusting is actualized under the influence of extreme factors, which cause the changes in the state of human being or in its relationship with an external environment.

Unlike the conceptions of the research processes of task fulfilling, that operate by such categories, as content, sense, meaningfulness, relation and others like that, the approach offered in dissertation, determines clearly the objective reality which gets the subjective reflection in the emotions of human being and regulates the process of working out the tasks considering their types. So, in particular, optimum borders of excitation and awareness's by the officer of the state according to the type of tasks have been set, that made possible the diagnostics of emotional process indexes, which are to be corrected.

Keywords: emotional adjusting, emotional process, tactical task, extreme factors.

Підписано до друку 04.04.08. Формат 60x84x16

Папір 80 г/м² Друг ризограф. Ум.друк.арк. 0,9

Тираж 100 прим. Вид. № 96/08. Зам.№ 202-08

Відділення редакційно-видавничої діяльності

Університету цивільного захисту України

61023, м. Харків, вул Чернишевська, 94